

desigualtats socials, pobreses i alfabetitzacions permanents

Quaderns d'Educació Contínua

desigualtats socials, pobreses i alfabetitzacions permanents

Editors

Iolanda Corella Llopis
i pep aparicio guadas

Consell de direcció i coordinació

Tere Vila, Encarna Such Cardona, Juanma Sanchis Marqués, M. Nieves Roselló, María José Picher, Carlos Pallarés, Rosa Navarro, Pascual Múrcia Ortiz, Dolors Monferrer Ferrando, Rosa M. González Conca, Goio Fidel Sarmiento, Manuela Fuentes Martínez, Lorena Ordinaña Pérez, Marta Malet Carol, Mila Grau Alepuz, Loles Martínez Cebrián, María Gabarda Riofrío, Francisca Borox López, Isabel Aparicio Guadas

Consell de redacció i assessorament

Antonia de Vita (UNIVR), Dolors Vinyoles (Escola de la Dona-Diputació de Barcelona), Inma Vilatersana, Jordi Vallespir (UIB), Antoni Tort (UVIC), Joan M. Senent (UV), Francesca Salvà (UIB), Manuel Rodríguez (UV), José Ignacio Rivas (UMA), Piergiorgio Reggio (UNICATT), Cruz Prado (ULASALLE), Anna Maria Piussi (UNIVR), Agustí Pascual (UV), Isabel Redaño Francés

(IPF), Sebas Parra (UdG), Josep Mª Navarro i Cantero (LFCOOP), Peter Mayo (UM), Vicent Mas (UA), Ángel Marzo (UB), Manel Martí Puig (UJI), Fernando Marhuenda (UV), Fernando López Palma (UB), Licinio C. Lima (UMINHO), Colin Lankshear (JCU), Michele Knobel † (MSU), Francese Hernández Dobon (UV), Francisco Gutiérrez † (ULASALLE), Anna Gómez (UVIC), Paula Guimarães (UL), Rosa M. Falgás (ACEFIR), Pep Lluís Grau, Gloria Díaz (UB), Joan Colomer (UdG), José Clovis Azevedo (Centro Universitário Metodista IPA), Rafa Castelló (UV), Isabel Carrillo (UVIC), Marián Aleson Carbonell (UA), Xavier Besalú (UdG), Antonio Benedito (UV), José Beltrán Llavador (UV), Clara Arbiol González (UV), Vicent Aparicio (UV), Marina Aparicio Barberán (IPF), Consol Aguilar (UJI), David Abril (UIB), Loris Viviani (IPF), Mariola Aparicio Cortés (EOI Xàtiva), Mercè Morey (UIB), Diego Morollón (IPF), José R. Belda Medina (UA).

Correcció i traducció

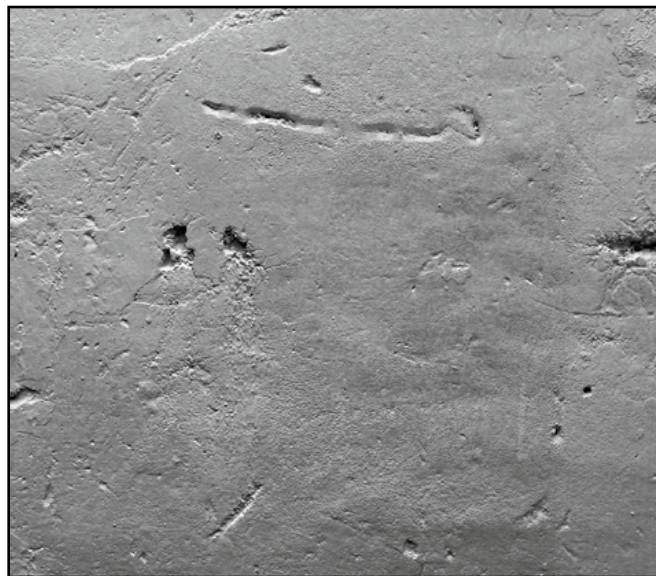
Joaquín Martínez Ortiz

Disseny i maquetació

gap

Quaderns d'Educació Contínua 47

Estiu 2022 • 18 €

Quaderns d'Educació Contínua. Nova etapa Redacció, secretaria i administració:

C/. Sant Agustí, 7 • 46800 Xàtiva
tarepa.pv@gmail.com

ISSN: 1575-9016

ISSN: 2605-1796 (digital)

Dipòsit legal: V-5125-2000

Revista indexada en GeoDatos: Indexador de Geografia e Ciências Sociais
<http://www.dge.uem.br>

(Quaderns d'Educació Contínua
no es fa responsable de les opinions
dels col·laboradors de la revista.)

Títol: **monochrome (blanc)**

Autor: **GAP**

Tècnica: *fotografia digital*

Dimensions: *210x210 mm*

Any: *2022*

IPF: Institut Paulo Freire • UV: Universitat de València • UdG: Universitat de Girona • UVIC: Universitat de Vic • UJI: Universitat Jaume I de Castelló • UA: Universitat d'Alacant • ACEFIR: Associació Catalana per l'Educació, la Formació i la Recerca/Associació Europea d'Educació d'Adults • UB: Universitat de Barcelona • FDC: Desenvolupament Comunitari • UIB: Universitat de les Illes Balears • UM: Universitat de Malta • UMINHO: Universitat del Minyo • UNIVR: Universitat de Verona • ULASALLE: Universidad de La Salle • UNICATT: Universitat Catòlica de Milà • UMA: Universitat de Màlaga • UL: Universitat de Lisboa • JCU: James Cook University • MSU: Montclair State University • LFCOOP: La Fàbrica Cooperativa

carpeta

Mercats educatius i desigualtats a l'estat espanyol: estat de la qüestió i futures línies de recerca

Marcel Pagès, Lluís Parcerisa, Andreu Termes • 5

Els avanços de les dones de l'ètnia Khmer Krom a través dels estudis superiors i de l'aprenentatge al llarg de la vida

Julia Haba Osca • 22

Diners i persones pobres

Josefa Fombuena-Valero • 32

Desigualtats socials, pobreses i alfabetitzacions permanents

Piergiorgio Reggio • 41

contínua

Freire i Simondon, l'inèdit viable. Alfabetitzar en la manera d'existència dels objectes tècnics

Ana Ma. Valle, Marco A. Jiménez • 51

persones, territoris i experiències

El barri de la Coma. Educació de Persones Adultes

Carolina Zamora Real, Pascual Murcia Ortiz i Dolors Monferrer Ferrando • 67

Reflexions i indagacions sobre el voluntariat, l'alfabetització i alguna cosa més que rebost

Agustí Pascual Cabo • 81

El model de les Escoles de Segona Oportunitat enfront de l'abandonament educatiu. Itineraris per a la revinculació educativa i la inserció laboral

Ignacio Martínez Morales, Daniel Gabaldón Estevan y Juan García-Rubio • 95

Els desafiaments de l'educació al Brasil, enfront de les desigualtats socials, pobresa i falta d'inversió

Mariàngela Bairros i Patrícia Marchand • 107

Famílies digitals al CEPA: competència digital i ciutadana en clau europea

Magdalena Balle Garcia • 116

investigació

Pobresa: conceptes i indicadors. El cas valencià

Rafael Castelló-Cogollos • 123

arxiu**dialògica**

Joan Fuster i la didàctica de la llengua

Margarida Castellano Sanz • 145

llibres

Escuelas y pobreza: entre el desasosiego y la obstinación

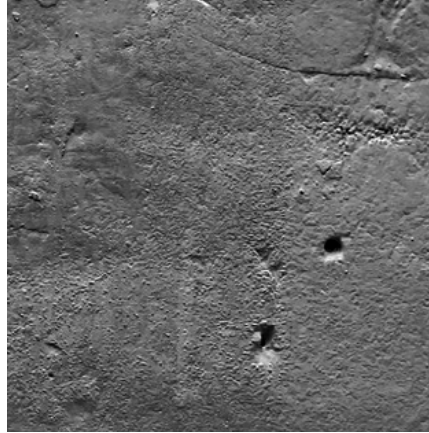
Patricia Redondo y Antonio Guerrero Serón • 148

fotografia • 152*Com participar***Quaderns d'Educació Contínua?**

Les pàgines de la nostra revista estan obertes a tot tipus de col·laboracions relacionades amb l'Educació i la Formació de les Persones Adultes. El nostre interès és oferir la publicació a tots aquells que desitgen col·laborar en ella exposant els seus coneixements, les seues reflexions i experiències analitzades. Així com també a les persones i institucions que desitgen difondre a través dels Quaderns d'Educació Contínua les seues iniciatives i activitats dins d'aquest àmbit.

Les col·laboracions han de requerir les següents condicions bàsiques:

- L'extensió dels treballs serà de 10 pàgines en format DIN A-4, a doble espai, amb un títol que sintetitze el seu contingut. És convenient d'intercalar apartats que divideixquen i ordenen les diferents parts de l'exposició.
- S'enviarà dues còpies del treball acompanyades d'una versió d'aquest en suport informàtic, preferentment en Winword. S'aconsella, si el tema ho permet, incloure gràfics, quadres sinòptics, etc., que il·lustren i completen el contingut del text.
- Com és natural la revista podrà realitzar una «correcció d'estil» sobre el text original, que en cap dels casos alterarà els conceptes ni l'enfocament adoptats per l'autor.
- Notícies i dades per a ser incloses en les pàgines informatives de la revista, sobre congressos, jornades, convenis, acords, programes, plans, iniciatives, projectes; cursos, conferències, debats, premis i cursos; publicacions de llibres, revistes, manuals, etc.
- Ha d'incloure sempre la font responsable i les notes de referència on el lector pugui requerir major informació.

Freire i Simondon, l'inèdit viable Alfabetitzar en la manera d'existència dels objectes tècnics

Ana Ma. Valle, FFyL UNAM · Marco A. Jiménez, FES Acatlán UNAM
Traducció: Rosa Navarro Piquer i Juanma Sanchis

El tema latent de l'humanisme és, doncs, la domesticació de l'home; la seua tesi latent: una lectura adequada amanseix.

Sloterdijk

Home soc, i cap cosa de la tècnica m'és alié

Presentació

El pensament i les experiències de Paulo Freire, sobretot a Llatinoamèrica, han estat associades històricament a l'alliberament, l'emancipació, l'educació de les classes populars, la lluita contra l'opressió i el sotmetiment. Segons ell, l'ús de les tecnologies està vinculat a formes d'alienació, a la silicolonització del món, a la devastació de l'ambient o a una concepció fundada en l'èxit i el progrés individualista, en suma, a l'economia i política capitalista anomenada neoliberalisme.

Sota una certa lògica de l'amo i l'esclau no ha sigut difícil contraposar a Freire enfront d'aquesta condició de la realitat social. No obstant això, ací interessa pensar d'una altra manera el clàssic antagonisme entre opressió i emancipació. No es pretén reproduir un discurs ideològic, moltes vegades esgotat en la denúncia i el caràcter emblemàtic de les lluites socials. L'ideal socialista o fins i tot l'anomenat desenvolupisme llatinoamericà fa molt de temps que no estan en l'horitzó futur i apareixen molt llunyans en la memòria del passat.

Les condicions actuals requereixen un esforç del pensament i l'experiència per a actuar sobre la realitat. Les transformacions que en l'educació i en la cultura s'han produït des de finals del segle xx sota l'impuls de les diferents tecnologies i objectes tècnics difícilment poden ser considerades, solament, com una tragèdia o catàstrofe, tampoc com la garantia d'un món feliç i molt menys defugir-se. Suposar que en algun moment es retornarà a una perduda condició idíl·lica, que harmonitze la cultura amb la naturalesa o que en el futur pròxim la humanitat convertida en una espècie de cibernorg conquerirà galàxies senceres havent superat tots els seus conflictes, no representa ni tan sols una utopia, tot el contrari totes dues postures són un vel que ennuvolen l'existència humana amb les seues pròpies creacions tècniques o si es vol l'existència dels objectes tècnics amb les seues pròpies creacions humanes.

Si aprendre a llegir i escriure podria contribuir a l'alliberament, hui que s'escriu i es llig constantment en les xarxes socials, no està tan clar que aquestes accions siguin opressives o emancipadores. Per exemple, els mateixos símbols com les emoticones es lliguen i escriuen igual a tot el món. La igualitarització dels símbols, que sovint es confon amb democràcia, posa en dubte l'experiència de la llibertat. És veritat que alguns moviments populars s'associen amb les xarxes socials i l'ús de tecnologies, encara que també és cert que, en aquests processos reivindicatius, el seu entusiasme dura el mateix que un espai de publicitat comercial en la televisió o en un vídeo de YouTube. Hui, en aquest capitalisme neoliberal sembla que, parafrasejant a Marx, tot el sòlid s'esvaeix en les xarxes socials i en els algorismes dels dispositius tecnològics.

Al mercat, se l'identifica des de temps molt remots amb l'immoral, la corrupció, l'engany, l'especulació i el lucre; n'hi ha prou amb reconèixer en *El Sofista* de Plató, en l'experiència de Crist en el temple o en *El mercader de Venècia*, aquest paper. A la tècnica, se la percep de dues formes, la primera com un simple instrument, com una esclava al servei de la humanitat i, l'altra com un recurs quasi diví per a transformar la naturalesa i l'humà cap a un progrés etern. En una i altra circumstància la tècnica està íntimament associada amb el mercat. No obstant això, tot horitzó social i historicocultural no pot prescindir del mercat i dels objectes tècnics, com tampoc dels anhels de llibertat.

No és cap novetat considerar que alfabetitzar és un procés per mitjà del qual s'ensenya i aprèn a llegir i escriure; tampoc és res nou dir que el digital és un ambient o terreny on es generen, transmeten, processen i emmagatzemen dades o senyals digitals, com la generació d'algorismes a través del codi binari usat en Internet, i no és del tot desconegut que la tecnologia és un *logos* sobre la *téchne* o un ordre sobre fer humà i fer-se humà, la tècnica com a fi o mitjà, com a destí o provocació humana, recordant a Heidegger (2007). O millor encara, la tècnica que implica la manera d'existència dels objectes tècnics, seguint a Simondon (2007). No obstant això, des del pensament de Freire, què és ensenyar i aprendre en el terreny de la tecnologia di-

gital?, de manera més específica, què és llegir i escriure en la manera d'existència dels objectes tècnics a partir de Freire i Simondon?

Alfabetitzar en la manera d'existència dels objectes tècnics és assumir: 1) que la realitat tècnica és tan humana com que la vida humana està en la tècnica, 2) que la relació que s'estableix entre objecte tècnic i existència és un esdevenir, 3) que la tècnica articula l'esdevenir entre naturalesa i cultura, 4) que Simondon és un pedagog de les màquines tant com Freire és un enginyer de les consciències.

Es pot dir que mentre el pensament de Freire és una pedagogia de l'esperança, el de Simondon és una pedagogia de l'esdevenir. Per a Freire l'ètica-política és la de l'autonomia i per a Simondon l'ètica-política és la del procés d'individuació. Si el mètode de Freire és el de la imaginació, el de Simondon és l'esdevindre com a relació de la modalitat de l'ésser. La pedagogia de Freire no és una promesa sinó una proesa i la pedagogia de Simondon és un viatge d'anada sense tornada. Freire i Simondon són un inèdit viable, sempre avindre de la quotidiana i indeterminada existència. La noció d'esdevenir entesa des d'Heràclit, com al flux i moviment en tant que res en aquest món és constant excepte el canvi i l'esdevenir, és a dir, tot és impermanent, serveix de connexió per a pensar la noció de Freire i Simondon.

La tesi que ací s'intenta sostindre és que la consciència de la manera d'existència dels objectes tècnics pot ser efectuada per un procés d'alfabetització on la cultura incorpore els objectes tècnics sota la forma de coneixement i valors, és a dir, des d'una perspectiva eticopolítica.

*L'educació no es redueix a la tècnica,
però no es fa educació sense ella.*

FREIRE

Freire i la tècnica

La pregunta per la relació entre existència i cultura és allò que connecta a Freire i Simondon pel que fa a l'alfabetització i als objectes tècnics respectivament. La tècnica d'ensenyament de la lectura i de l'escriptura és per a Freire una manera d'existència, per a Simondon en la tècnica està la vida humana. Es pot dir que l'analfabetisme tècnic fa que la cultura ignore en la realitat tècnica la mateixa realitat humana.

Alfabetitzar no és un assumpte només de trossos inconnexos de la realitat col·locats en formes de síl·labes, paraules o frases alienes a l'existència. Més aviat com diu Sloterdijk recordant al poeta Jean Paul,

els llibres són voluminoses cartes per als amics. Amb aquesta frase estava designant pel seu nom [...] allò que constitueix l'essència i funció de l'humanisme: humanisme és telecomunicació fundadora d'amistats que es realitza per mitjà del llenguatge escrit. Això que des de l'època de Ciceró hem de

nominat humanitas és, tant en el seu sentit més estricte com en el més ampli, una de les conseqüències de l'alfabetització. (2008, p. 19)

Els objectes tècnics no funcionen com a esclaus al servei de l'ésser humà, més aviat sembla que

penetrar realment la significació d'un objecte tècnic exclou que es pugui fer d'ell un instrument de desacceleració de velocitat, o de violència respecte d'un altre, o de prestigi social [...] No és necessari que l'objecte tècnic es convertís en una riquesa, en alguna mesura, sinó que continue sent un instrument i quasi un amic en la nostra relació amb el món. (Simondon, 2017, p. 389)

Destruir les màquines com ho van fer els anarquistes a principis del segle xx, o considerar que els objectes tècnics són els nostres simples serfs, esclaus o mers instruments aliens a la humanitat, no sols provoca una violència que reverteix en contra de l'home mateix, sinó que es desconeix l'ànima humana que radica en aquests objectes. És clar que no hi ha res més humà que tota la tècnica posada en una bomba atòmica, en una nau espacial o en la robòtica utilitzada per a la producció massiva de vacunes.

És un error suposar que l'alfabetització rural, en contextos populars i de pobresa i, fins i tot, hui diríem presencials, és potencialment més alliberadora i emancipadora que l'alfabetització a les ciutats en condicions d'elit i abundància, així com per mitjans digitals, electrònics i virtuals. Ja el mateix Freire, encara que presenta una postura que separa la naturalesa de la cultura i que considera la tècnica com un simple instrument al servei de l'educació, diu en una entrevista en 1989 quan va assumir la Secretaria Municipal d'Educació de Sao Paulo:

Estic convençut que hem fet un pas més en l'administració [...] per a quedar a l'altura del nostre temps. Em referisc al Laboratori Central d'Informàtica Educacional [...] i formarà els primers professors que actuaran com a monitors a les escoles de la ciutat [...] El nostre objectiu, fins al final de l'administració, és implantar ordinadors en totes les escoles del sistema, per a millorar el procés d'ensenyament-aprenentatge. (2014, p. 114)

Està clar el que diu Freire en relació amb l'ús d'ordinadors “en el procés d'ensenyament-aprenentatge, en lloc de reduir, pot expandir la capacitat crítica i creativa dels nostres xiquets i xiquetes [...] depèn de qui els usa, en favor de quin i de qui, o per a què” (2014, p. 114), encara que els objectes tècnics no són neutres, tenen des de la seua mateixa creació sentits i significacions ètiques i polítiques. Ja implantar ordinadors en totes les escoles del sistema és una acció política. No sols pel fet de ser una

política educativa que implica disseny de plans i programes d'estudi, sinó perquè els mateixos objectes tècnics tenen ja, per si mateix, una càrrega política, com diu Winner (2008) els objectes tècnics fan política. Es pot dir que tot objecte tècnic implanta accions polítiques, és a dir, relacions de poder, conflictes, acords i horitzons culturals. Els objectes tècnics no són neutres o depenen de la voluntat, “bona o dolenta”, de qui els usa i es relaciona amb ells. L'ús i relació amb els objectes tècnics impacta en el treball d'educands i educadors, en la manera de pensar i comprendre l'educació, la pedagogia, l'ensenyament i l'aprenentatge. Comptat i debatut, els objectes tècnics transformen la seua pròpia existència i amb això els éssers humans.

Cal reconèixer que la tecnologia és conseqüència del canvi social i simultàniament el canvi social és conseqüència de la tecnologia. No es tracta d'una relació complementària, sinó de l'esdevenir, del fluid permanent de la naturalesa i la cultura a través dels objectes tècnics. De cap manera es concep una separació entre naturalesa i cultura, els objectes tècnics evidencien que no hi ha res natural que no siga cultural, ni res cultural que no siga natura.

En el context de la crítica pedagògica plantejada en l'obra de Paulo Freire, és important debatre sobre el caràcter polític dels artefactes tècnics, més enllà de la seua eficiència i productivitat o pels seus efectes secundaris, ambientals positius i negatius, sinó també per la manera en què poden encarnar formes específiques de poder i autoritat (Winner, 2008). La consciència crítica de la lectura i l'escriptura no es realitza en els programes o en les aplicacions cibernètiques com si es tractara d'objectes neutres, sinó que les aplicacions o xarxes socials són de manera intrínseca polítiques i representen un camp de batalla. La capacitat crítica de la consciència és un esdevenir constant en el mitjà tecnològic. Com afirma Winner, en referència a Marx i Engels, la vida mateixa dels homes depèn de les condicions en què la naturalesa es troba, no es tracta només de la reproducció física i material, és fonamentalment una determinada manera de l'activitat d'aquests individus, la manifestació de la seua vida col·lectiva i individual. En suma, es tracta de la cultura. Per tant, com afirma Uexküll (2016, p. 52) “cada subjecte tix relacions, com a fils d'una aranya, sobre determinades propietats de les coses, entrelaçant-les fins a configurar una sola xarxa que serà portadora de la seua existència”, es pot dir que l'alfabetització per a Freire és l'esdevenir de l'home amb el món circumdant, és l'inèdit viable en la xarxa de relacions que porten l'existència de l'home. No es tracta de la relació de l'home amb el medi ambient o amb el mitjà social, com regularment es mira, tampoc obeeix a una concepció integral o complementària entre naturalesa i cultura o entre les diverses formes de relació social, més bé es refereix a la connexió, al fluid i l'esdevenir permanent de la vida mateixa amb diversos elements i circumstàncies.

Sens dubte l'ús de tecnologies en educació, en aquests temps, ha modificat el llenguatge, s'han produït paraules que empobreixen o enriqueixen la nostra relació, i al

mateix temps expressen una manera particular de connexió amb el món a conseqüència de la relació amb la tecnologia. Com diu Bustamante seguint a Winner (2008, p.13) “la tecnologia no [només] s’introdueix en forma d’instruments, processos o artefactes, sinó també en forma de metàfora. Redefineix característiques humanes, funcions, treballs, maneres de divertir-se, d’estimar... redefineix com a problemes trets que mai han sigut considerats problemàtics” Sota aquestes circumstàncies metafòriques pròpies de la realitat tècnica és possible inscriure el procés d’alfabetització.

La cultura es comporta amb l’objecte tècnic com l’home amb l’estranger quan es deixa portar per la xenofòbia primitiva.

SIMONDON

Objecte tècnic

Abans d’abordar el que poguera ser l’alfabetització en la manera d’existència dels objectes tècnics, es faran algunes precisions, des de Simondon, entorn dels objectes tècnics. Per a Simondon la tècnica és un element que integra i inclou en un esdevenir permanent el natural amb el cultural, que supera l’humanisme fàcil el qual desconeix tot l’humà que hi ha en les màquines o en els objectes i sistemes tècnics. La tècnica és un aspecte d’integració a la cultura tant com l’ètica, l’estètica, l’economia o la política. L’objecte tècnic manté una relació amb el món, amb el social i amb el moral, és a dir, la tècnica no és una realitat aliena. L’objecte tècnic, diu Simondon

[...] s’ha d’entendre en dos sentits: és objecte allò que és relativament separable [...] com una peça que un veritablement pot portar amb si, la qual cosa suposa que siga de dimensions manipulables i corresponent amb les forces del cos humà; i d’altra banda, és objecte també allò que, en la història, pot ser perdut, abandonat, tornat a trobar, en suma, allò que té una certa autonomia, un destí individual. Quan la indústria [o l’empresa] produeix objectes, quan els llança al mercat, es desinteressa després per ells i tenen una existència totalment personal. En suma, són com organismes encara que no estiguen vius. Aquesta és la raó per la qual es pot parlar d’objectes. (2017, p. 386)

Els objectes tècnics són separables i manipulables, són autònoms i tenen existència personal. La vida d’aquests organismes està en l’esdevenir amb el subjecte. Des d’un ganivet fins a les naus espacials passant per totes les màquines del Centre Europeu per a la Investigació Nuclear o el Laboratori Europeu de Física de Partícules Elementals, es tracta de la tecnicitat com a manera de relació de l’ésser humà amb el món, es tracta dels organismes que medien i modelen les relacions entre ésser humà i naturalesa. Els objectes tècnics són cristallització de realitat humana. Conèixer les entranyes dels objectes tècnics és conèixer els gèrmens de la vida humana, les seues

idees, la seua forma de vida, la seua decadència i la seua esplendor. És per això que l'objecte tècnic no sols és un artefacte o utensili que ens ajuda a resoldre problemes, més aviat l'objecte tècnic és constitutiu de tota creació vital. Aquestes condicions de l'objecte tècnic són font de realitat que pot llegir-se i escriure's.

Atés que l'objecte tècnic poc importa si no és en vincle amb la seua manera d'existència, és rellevant identificar algunes nocions bàsiques que constitueixen aquesta manera d'existència dels objectes tècnics. Així es tenen nocions com a individuació, informació, transducció i esdevindre.

La informació fa rerefència a estar *en* forma. Es tracta de l'adquisició de forma, no de la relació entre un transmissor i un receptor. No és un principi ni fonament entre forma i matèria. És una operació que es pot denominar com l'"esdevenir rajola" aquest és un procés d'individuació, ni fa referència a l'aplicació d'una determinada forma a una matèria ni tampoc correspon a la matèria que dona forma, com seria en el cas del hilemorfisme (relació entre matèria i forma) sinó més aviat l'operació mateixa d'adquisició de forma. La individuació denominada rajola, tant com la individuació denominada ésser humà, és una modulació.

Tal individuació és una modulació, en la qual "és en tant que forces matèria i forma són posades en presència". L'argila no és informada des de l'exterior pel motle: és un potencial de deformacions, ella conté des de l'interior una propietat positiva que li permet ser deformada, de manera que el motle actua com a límit imposat a aquelles deformacions. Seguint aquest esquema, es dirà que és la terra mateixa la que "pren forma segons el motle". La matèria mai és matèria nua, així com la forma no és pura, sinó que és en forma materialitzada (motle) que aquesta última pot actuar sobre una matèria preparada i capaç de conduir a poc a poc, molècula per molècula l'energia de l'obrer. És perquè l'argila posseeix propietats col·loïdals que la tornen capaç de conduir una energia deformant al mateix temps que manté la coherència de les seues cadenes moleculars, és perquè en un sentit ella ja està "en forma" en el banyat, que pot finalment ser transformada en rajola. Així descrita la individuació d'una rajola d'argila apareix com un sistema energètic en evolució, molt lluny de la relació de dos termes aliens l'un a l'altre al qual s'aferra l'hilemorfisme (Combes, 2017, p. 31).

L'ésser humà es modula en relació amb l'escriptura i la lectura; no és gràcies al motle (pla d'estudis o model educatiu) o estructura social que l'individu esdevé en un ésser educat, més aviat, dins de l'ésser humà hi ha condicions que li permeten esdevindre educat. És a dir, el que està en joc és la seua pròpia energia vital. De cap manera l'individu és resultat o producte de la relació entre un cert coneixement "material" i una certa forma de la consciència.

Per la seua part, la transducció fa referència a la transportació d'alguna cosa on allò que és transportat es transforma i es propaga.

Entenem per transducció una operació física, biològica, mental, social, per la qual una activitat es propaga progressivament a l'interior d'un domini, basant aquesta propagació sobre una estructuració del domini operada ací i allà: cada regió d'estructura constituïda serveix de principi de constitució a la regió següent, de manera que una modificació s'estén així progressivament al mateix temps que aquesta operació estructurant. Un cristall que, a partir d'un germen molt xicotet, s'engrandeix i s'estén segons totes les direccions en les seues aigües mares, proporciona la imatge més simple de l'operació transductiva: cada capa molecular ja constituïda serveix de base estructurant a la capa que s'està formant; el resultat és una estructura reticular amplificant. L'operació transductiva és una individuació en progrés [...] (Simondon, 2009, p. 38).

Per exemple, l'experiència de l'alfabetització popular constitueix una operació social que es propaga progressivament a l'interior d'una comunitat. El transport del subjecte i de la comunitat s'impulsa en la relació entre la paraula i l'experiència cosa que dona pas a la transformació que cristal·litza la comunitat i el subjecte en diferents formes de relació social.

Individuació, informació, transducció i esdevenir són elements constitutius de la manera d'existència dels objectes tècnics. Ara es presentarà una reflexió sobre alguns tipus d'objectes que Simondon denomina com: tancats, oberts, concrets i abstractes.

Per a Simondon l'objecte tancat

Significa que és una cosa, però una cosa que és completament nova i completament vàlida en el moment en què ix de la fàbrica [o l'empresa], i aleshores, després, entra en una mena de període d'envelliment, es desclassa, es desgasta, fins i tot, si no s'usa. Es degrada perquè ha perdut, a causa del seu entossudiment, el contacte amb la realitat contemporània, l'actualitat que l'ha produïda (Simondon, 2017, p. 387).

Es tracta d'objectes que per la seua condició hermètica no poden seguir el flux de l'esdevenir tècnic. El seu desgast no sols té a veure amb les seues funcions operatives, més aviat el seu declivi és el seu desajustament amb el procés d'individuació i, per tant, amb la informació.

Per la seua part l'objecte obert

[...] manifesta la condensació dels gestos productors. Pot aportar-los també un coneixement de les èpoques passades, que és un coneixement com en el present, perquè es pot trobar en una màquina, en una eina, la petjada de

la invenció. [...] És la raó per la qual un objecte obert és primer de tot un objecte que es presenta com plenament real, que no es dissimula. [...] D'altra banda, aquest objecte és vertader. És vertader en el sentit que rebutja la sobrecàrrega del luxe, de l'abillament, que són no essencials en relació amb ell. [...] és una lliçó de realitat, una lliçó de veracitat, i d'altra banda una lliçó de respecte intel·ligent pel passat [...] sens dubte l'objecte, mitjançant la seua obertura, permet, si es pot dir així, donar una ullada d'inspecció dins de l'activitat d'aquells que ens han precedit. És almenys una dimensió cultural que es podria introduir en la tecnologia (Simondon, 2017, p. 388).

Es tracta de l'objecte que, per la seua condició d'obertura, fa evident en cadascuna de les seues parts el procés històric i el temps passat que l'han fet ser el que és; és la possibilitat d'admirar la realització d'allò que hem fet, que ens fa fer el que fem i al mateix temps plantejar la història com un diagnòstic del present i no sols com una sèrie de coneixements formals del passat. L'obertura dels objectes comporta la cultura, el temps i l'espai històrics que habita en tota tècnica.

Per tot això, és evident que una alfabetització “tancada” respon a una instrumentalització, a una concepció bancària del coneixement i no permet un reconeixement del passat i molt menys articular la complexitat del present. D'altra banda, és clar que un procés d'alfabetització “oberta”, no sols respon a aspectes ideològics, la qual cosa la faria tancada, sinó que les ideologies constitueixen un element potenciador del diàleg educatiu.

En els objectes abstractes “cada element [de l'objecte] intervé en un determinat moment en el cicle, i per tant se suposa que no actua sobre els altres elements; les peces del motor són com persones que treballarien cadascuna per torn, però que no es coneixerien les unes a les altres” (Simondon, 2007, p. 43), però que encara sense conèixer-se depenen les unes de les altres, es vinculen des de l'energia produïda entre unes persones i les altres. El funcionament dels elements que conformen una màquina o una manera de vida depèn de l'assemblatge lògic dels seus elements que estan definits per la seua funció completa i única. Per exemple, mantindre en operació els plans i programes d'estudi implica conservar el funcionament d'aquesta maquinària abstracta, on el treball de professors i alumnes és independent en cadascuna de les classes que conformen el currículum. Els professors i els alumnes treballen per torns i no és necessari conèixer la labor acadèmica de tots els professors que conformen la màquina curricular. Ara entre classes per Zoom, WebEx o Google Meet ni tan sols és necessària la presència dels altres estudiants i professors, la qual cosa no té la menor importància perquè se sap que la màquina abstracta, la vida abstracta, l'educació abstracta, l'alfabetització abstracta, continua operant.

No obstant això, aquest caràcter abstracte dels objectes tècnics, que pot ser apli-

cat a l'alfabetització, constitueix de manera elemental un conjunt de relacions independents les unes de les altres que estan referides a un funcionament bàsic. Una alfabetització abstracta és equivalent a un motor d'un automòbil que opera amb funcions independents entre les parts del motor i amb la resta de l'automòbil.

Una alfabetització abstracta, que també és tancada, és aquella que considera el procés d'ensenyament i aprenentatge com el que Freire denomina l'educació bancària, que tracta del depòsit mecànic d'instruccions i dades, o com un conjunt d'etapes progressives pròpies de manuals de pedagogia. Com diria Steiner seguint a Goethe "qui sap com fer alguna cosa, ho fa; qui no ho sap, es dedica a l'ensenyament". I jo afig pel meu compte: qui no sap ensenyar es dedica a escriure manuals de pedagogia (2005, 115).

D'altra banda, estan els objectes concrets, més comuns en la civilització empresarial al d'aquest segle XXI, on "cada peça important està tan lligada a les altres per mitjà d'intercanvis recíprocs d'energia que no poden ser una altra cosa que el que són" (Simondon, 2007, p. 43), per exemple, un automòbil actual, com un Tesla, involucra no sols les parts del motor amb la resta dels components de l'acte, sinó que implica el mitjà circumdant, es tracta d'una relació concreta. En el cas de professors i estudiants, no tenen tornos, sempre estan en torn de treball o temps de funcionament, l'aula s'expandeix per WhatsApp, Facebook, E-mail, telèfon mòbil, en fi, per tots els mitjans de comunicació disponibles. És evident que el treball ha sigut substituït per una nova forma de relació reticular: les xarxes socials. Ací cada element és incomplet i múltiple i, per tant, l'assemblatge dels components està definit per la seua interdependència, i això és el que fa funcionar la màquina educativa concreta. L'alfabetització, com a màquina concreta, com a generadora de vida útil activa és una alerta màxima d'intercanvis recíprocs d'energia.

L'alfabetització concreta, com un objecte tècnic, estableix connexions entre tots els elements que constitueixen una realitat social. Ja només el fet de la tematització i del caràcter creador de la paraula generadora, articulats a les condicions d'existència, modifiquen profundament la vida en conjunt i no sols de manera particular. No sense motiu la proposta d'alfabetització de Freire ha donat històricament majors resultats en situacions de profunda transformació social o revolucionàries, especialment a Amèrica Llatina. Potser el moment actual és el més propici per a pensar en una alfabetització tecnològica concreta que recupere el pensament i l'experiència de Paulo Freire, perquè s'està en un punt de ruptura provocada per la velocitat en què s'han consolidat les plataformes tecnològiques i les xarxes socials en relació amb l'educació.

*Si bé encara continua vigent el suggeriment de
Sòcrates que «la vida no examinada no paga
la pena ser viscuda», aquesta és una novetat per a la
majoria dels enginyers.*

WINNER

Alfabetització tècnica

Se sap que el mètode d'alfabetització de Freire replanteja el sentit i significat dels individus, que implica la consciència del lloc de l'individu en la realitat a partir del canvi que va de la ingenuïtat a la crítica, de la reproducció a la creació, de l'acció a la comprensió d'aquesta acció, d'accions existencials codificades a situacions existencials descodificades, en fi, que va de l'analfabet a l'alfabetitzat. Alfabetitzar implica “no sols estar en el món sinó amb ell, travar relacions permanents amb aquest món, que sorgeix de la creació i recreació o de l'enriquiment que ell [alfabetitzat] fa del món natural, representat en la realitat cultural” (Freire, 2011, p. 98).

Alfabetitzar comporta un teixit de relacions que porten l'existència. Hui més que mai l'alfabetització no sols hauria d'estar vinculada amb el rural, el popular i la pobresa, sinó que l'alfabetització cobra sentit en allò que pot dir-se *Tecnópolis*, és a dir, en la lectura i escriptura de la realitat lligada amb sistemes interconnectats de tecnologia cibernètica, virtual o digital que modelen l'existència humana; “ens agrada o no, ens hem convertit en membres d'un nou ordre en la història de la humanitat” (Winner, 2008, p. 27).

En aquest sentit, les preguntes que sostenen l'alfabetització tècnica no són: què és, com funciona, què fa, com s'usa, sense comprendre la manera d'existència dels objectes tècnics, que no és una altra cosa que la manera d'existència de l'ésser humà. Les preguntes de l'alfabetització tècnica estan dirigides a la compressió de la realitat humana que habita en la realitat tècnica, és a dir, com i per a què el subjecte es relaciona d'una altra manera amb els objectes tècnics?, qüestionament que no es fa des d'una dicotomia entre subjecte i objecte, sinó assumint que en l'objecte tècnic està el cor de l'existència de tot subjecte. Parafrasejant Freire els objectes tècnics no estan *en* el món, *en* la vida dels homes, sinó *amb* el món i *amb* els homes. De fet, l'humà és impossible sense la tècnica i, al seu torn, la tècnica és irrealitzable sense l'humà. Recordant a Terencio qui afirma que “Home soc, i res de l'humà m'és alié” hui es pot dir “Home soc, i res de la tècnica m'és alié”. Des d'aquesta perspectiva de comprensió de la realitat tècnica es revisa el mètode d'alfabetització de Paulo Freire.

El mètode d'alfabetització de Freire consta de tres fases principals, centrades fonamentalment en les accions docents que no deixen de costat al discent, perquè com ell mateix diu

[...] ensenyar no existeix sense el fet d'aprendre, i amb això vull dir més que el que diria si diguera que l'acte d'ensenyar exigeix l'existència de qui ensenya i qui aprén. Vull dir que ensenyar i aprendre es van donant de manera tal que, d'una banda, qui ensenya aprén perquè reconeix un coneixement abans aprén i, per l'altra, perquè observant la manera com la curiositat de l'alumne aprenent treballa per a aprehendre allò que se li està ensenyant, sense la qual cosa no aprén, l'educador s'ajuda a descobrir dubtes, encerts i errors (Freire, 2010, p. 45).

Com és evident la concepció d'ensenyament de Freire al·ludeix, sense forçar la interpretació, de manera clara a la concepció d'objectes tècnics oberts i concrets de Simondon; no sols en el sentit de la complexitat que implica l'ensenyament com alguna cosa més que una simple transmissió mecànica de dades, sinó sobretot el que en principi es pot denominar com a procés de subjectivació, que en el cas de Simondon implica, des d'un altre lloc, la individuació, entesa no com un individualisme autòmat, egoista i apartat del món, sinó tot el contrari, la individuació que comporta la informació, com a modulació, com un esdevenir, com un estar connectat amb el món. Per a Freire alfabetitzar no sembla ser una altra cosa que modular els individus, transduir-los i individuar-los. Mirar d'aquesta manera la seua proposta educativa és un intent que va més enllà d'una actualització o d'una moda intel·lectual, es tracta sobretot de parar esment en una existència que en les últimes dècades s'ha transformat radicalment i que col·loca la humanitat en un altre món.

El desafiament és acceptar que, d'una banda, no necessàriament qui sap què és, com s'usa i per a què serveix un objecte tècnic (sabers de totes les enginyeries) comprenen la relació que el subjecte guarda amb la manera d'existència dels objectes tècnics. I, d'altra banda, tampoc és garantia que els qui coneixen de teories existencialistes, hermenèutiques, eticopolítiques, pedagògiques o didàctiques compreguen les relacions hagudes entre el subjecte amb la manera d'existència dels objectes tècnics. De tal forma que l'alfabetització en les maneres d'existència dels objectes tècnics té pocs mestres i, per tant, escassos deixebles.

Les fases d'alfabetització, proposades per Freire, poden identificar-se com:

- 1) Tematització col·lectiva de l'existència empírica. A través de la informalitat de la trobada amb els qui es relacionen amb objectes tècnics, amb tecnologia, amb la tècnica, es busquen els vocables lligats a l'experiència amb sentit existencial, amb contingut emocional i valoratiu. Ací es tracta, de "sorprendre la realitat en el seu sorgiment originari i aprehendre-la de la mateixa manera que jo m'aprehenc en el meu obrar intern mitjançant una reflexió" (Jaspers 1985: 7).

En aquesta etapa és important assumir la vida dins del caràcter metafòric de la paraula generadora en connexió amb la realitat tècnica. Quan es diu "l'ordinador està pensant", "el sistema va caure", "enviar l'arxiu per la plataforma", "guardar en la memòria", "la pàgina marca error", "ens veiem per Zoom", "estar en Facebook", "navegar en Internet", "inscriure's al canal de YouTube", "publicar en el grup de WhatsApp", "col·locar en el taulell del Classroom" o bé s'usen termes com "hackejar", "escanejar", "interfície", "connectivitat", "tuitar", "Googlear", "Explorer", "Chrome" "bioartefacte" "biotecnologia" "nanotecnologia" entre molts més, no hi ha dubte que es tracta d'accions de la vida quotidiana que revelen fins a quin punt s'estableix una relació metafòrica i existencial amb els objectes tècnics.

Enfront d'aquestes metàfores que modelen hui la vida quotidiana a través de la relació que s'estableix amb els objectes tècnics cal recordar que no hi ha "expressions pròpies, teoria ni retòrica, ni coneixement propi sense metàfores" (Nietzsche, 2000, p. 35). La metàfora es fonamenta en una relació de semblança entre els significats, no obstant això, es refereixen a aspectes de la realitat que habitualment no es vinculen. En altres paraules, és una expressió que significa una cosa diferent d'allò que diu. "L'essència de la metàfora és entendre i experimentar un tipus de cosa en termes d'una altra" (Lakoff, 1980, 41). La significació primària del terme grec *metaféreo* és portar a una altra part, traslladar, transferir, mudar, canviar i, fins i tot, embullar i confondre. En la metàfora es porta una càrrega en forma de paraula a una altra part, les paraules es muden d'un lloc a un altre, i en aquell nou espai es transfiguren, mouen i canvien la seua forma, per això la metàfora fa referència al llenguatge figurat. Sens dubte tot aquest procés pot ser reconegut com transducció i que es duu a terme de manera contínua en l'alfabetització.

La condició metafòrica de la relació vital que s'estableix entre subjecte i objecte tècnic permet la tematització col·lectiva de l'existència empírica i ha d'acceptar que: 1) els temes bàsics de la realitat signifiquen una cosa diferent del que diu; 2) cada metàfora fa referència a alguns elements de la manera d'existència dels objectes tècnics i no sols al seu funcionament; 3) la tematització interroga per l'experiència de la relació amb l'existència de l'objecte tècnic. Per exemple, enfront de "l'ordinador està pensant" no sols es tracta del "còmput del pensament" sinó de l'organització vital i del flux dinàmic del processament de dades o de la digestió d'energia i números, de l'alimentació, la informació o de la nutrició d'estar en-forma, la qual cosa permet eliminar preguntes com ara què és computadora, computar, computació?, i què és pensar? Més aviat sorgeix la pregunta com el subjecte es relaciona d'una altra manera amb l'objecte tècnic?, i com en aquesta relació està el pensament i la vida de l'ésser humà en la manera d'existència de l'objecte tècnic? Allò que és rellevant no és saber si la màquina pensa o no, en tot cas açò, què és pensar? L'actitud davant la tècnica és l'obertura al misteri i la serenitat davant les coses.

- 2) Selecció de la Paraula Generadora. A partir de criteris sintàctics, semàntics i pragmàtics es tria el que Freire anomena Paraula Generadora, com un germen que permet indagar les diferents formes de com es vincula l'ésser humà amb el món. No sols es refereix a la formalitat de la construcció i concordança de les paraules (sintaxi), del significat de les paraules (semàntica) ni de la relació que la paraula estableix amb el seu context o referent (pragmàtica), més aviat

Precisament allò que la Paraula Generadora de Freire ens ajuda a comprendre, és que no hi ha en educació un únic i correcte sentit, autèntic i vertader de la consciència i la seua relació amb la naturalesa, perquè aquest depèn de la situació existencial, de la circumstància, del moment. El que clarament propicia una acció creativa i transformadora de la realitat. És a dir, saber llegir i escriure, no serveix per a res, no és útil, en si mateix. Té sentit o millor dit adquireix una varietat de sentits i interpretacions en la mesura que aquesta escriptura s'ententeix amb l'existència i no sols amb l'existent i l'esperit de l'home com assenyalen Jaspers i Derrida, (per descomptat, cadascú a la seua manera). [...] Ningú educa a ningú, ningú s'educa a si mateix, els homes s'eduquen entre si mediatitzats pel món. La paraula és "educador-educant". El món és un palimpsest on l'escriptura de l'educador-educant no fa més que reescriure's en un infinit joc de possibilitats (Jiménez, 2006, pàg. 25 i 26).

Ací es pot dir que la paraula és "humà-tècnica" i que el món és un text on l'escriptura i lectura del subjecte en esdevenir en l'objecte no fa més que reescriure's en un infinit joc de possibilitats. Saber llegir i escriure la manera d'existència dels objectes tècnics no sols fa referència a criteris sintàctics, semàntics i pragmàtics que permeten llegir la realitat com a text, més aviat aquesta escriptura i lectura permet veure els fils de la teranyina que teixeixen l'existència en esdevenir entre subjectes i objectes tècnics. Per això no n'hi ha prou amb saber com funciona i per a què serveix un objecte tècnic, sinó que és necessari acceptar el misteri existencial que ells guarden. La Paraula Generadora permet acostar-se i indagar la manera d'existència dels objectes tècnics per la qual cosa no sols tracta de les paraules parlades, escrites o llegides, sinó que fa referència a la comprensió de l'existència tècnica en l'humà i la compressió de l'existència humana en el tècnic, és a dir, es tracta de l'inèdit viable i de l'esdevenir de relacions recíproques, de la inexistència de dos pols anomenats subjecte humà i objecte tècnic, tampoc de formes de vides complementàries sinó d'un fluid energètic, existencial i vital que creen diferents funcions culturals.

- 3) Creació de situacions existencials. "Són situacions locals que obrin perspectives per a analitzar problemes nacionals i regionals" (Freire, 2011, p. 109), és a dir, es tracta de preguntar i buscar en l'ordinari de la realitat l'extraordinari que hi ha en ella. És una manera d'anar de la codificació a la descodificació. Descodificar implica analitzar per a separar els elements que conformen la vida quotidiana, es tracta d'aprendre de nou a veure o de netejar la mirada per a observar el que sempre ha estat ací però no es percep. Una primera codificació i descodificació que s'ha de realitzar respecte al món dels objectes tècnics, comença en reconèixer que els objectes tècnics no des-

humanitzen, no són ni una excrescència ni una excreció de la condició humana de la qual seria necessari avergonyir-se i apartar-se, per exemple, cal no oblidar que la paraula robot, d'origen txec, indica servitud o es refereix a obrers que fan treball pesat. Una segona consisteix a no alienar-se enfront d'aquests objectes i considerar-los com a fetitxes que substitueixen afectes; les màquines no representen artefactes que per si mateixes salvaran la humanitat i tampoc són objectes que per "avançar" i romandre en el temps progressen. L'alfabetització actual demana una descodificació de la realitat tècnica perquè la consciència que es tinga del mitjà circumdant no es convertisca en una fòbia ni en una filia incondicional dels recursos tecnològics que acceleradament la humanitat ha posat en marxa en aquests temps.

Cal dir que la consciència mai ha sigut un punt de partida ni un lloc d'arribada, sinó una condició relacionada amb circumstàncies i amb pràctiques. Suposar que tindre consciència és una cosa que va arribar per a quedar-se, per a constituir d'una vegada i per sempre la subjectivitat en un món tan tecnològic com aquest, no sols manca de sentit, sinó que impedeix veure el caràcter ètic i polític que aquests artefactes tenen. Si es reconeix açò, la codificació i descodificació del món, tant local com nacional i internacional, estaran relacionades amb la nostra condició com a individus i com a comunitat. Hui més que mai estem connectats a través de diverses xarxes, algorismes i dispositius que fan que les situacions locals siguin globals i viceversa. Dir que les transformacions socials es deuen exclusivament a les xarxes no és el més encertat, no obstant això, els canvis polítics que es viuen, globals i universals, estan en les xarxes, en els algorismes i en els dispositius.

Reflexions finals

Aquest món demana a l'ésser humà una educació comprensiva de la manera d'existència dels objectes tècnics. Perquè precisament en aquesta connexió eticopolítica es juga la vida del que fins ara hem conegut com a humà. Sens dubte aquest món té necessitat de nosaltres, per la qual cosa cal reconèixer que no es tracta de qualsevol món ni de qualsevol necessitat, sinó de l'existència amb una realitat tecnològica i d'una necessitat de reconèixer-se, de manera racional i emotiva, amb significació i sentit, amb el món que és ací i en el qual es viu. Amb el reconeixement que l'ésser humà no és superior a una mosca, a un algorisme o a un virus, i que tampoc les màquines són déus, esclaves o simples instruments d'un sol ús.

En definitiva, alfabetitzar en la manera d'existència dels objectes tècnics demana en l'actualitat el reconeixement de l'esdevenir de l'humà amb el món circumdant, creat o no per l'home, i de manera particular amb les màquines. La realitat d'aquest món en molts sentits continua sent la de Paulo Freire, sobretot, quant a la injustícia

i l'exploració de l'home per l'home, així com de l'exploració irracional de la naturalesa, però en molts altres sentits aquesta realitat és completament diferent; els recursos tecnològics amb els quals es compta hui a penes eren un índex en el món de Freire. Intentar establir un pont amb les aportacions del poc conegut filòsof Gilbert Simondon, qui per cert en moltes de les seues reflexions va mostrar el seu interès i preocupació per l'educació, no sembla una tasca fútil.

Alfabetitzar en la manera d'existència dels objectes tècnics evidencia la vida d'un món altre que és un llegat d'antagonismes i contradiccions socials que, pensat sota els esquemes ideològics i polítics de sempre, com els d'organismes internacionals i d'alguns grups de la societat civil, no permeten veure amb claredat el caràcter dinàmic i l'efervescència permanent de la cultura. Alfabetitzar en la manera d'existència dels objectes tècnics és reconèixer i afirmar l'inèdit viable.

Referències bibliogràfiques

- COMBES, M. (2017) *Simondon. Una filosofia de lo transindividual*, Buenos Aires: Cactus.
- FREIRE P. (1984) *La importancia de leer y el proceso de liberación*. México: Siglo XXI.
- FREIRE P. (1985) *Pedagogía del oprimido*. México: Siglo XXI.
- FREIRE P. (2010) *Cartas a quien pretende enseñar*. México: Siglo XXI.
- FREIRE P. (2011) *La educación como práctica de la libertad*. México: Siglo XXI.
- FREIRE P. (2014) *La educación en la ciudad*. México: Siglo XXI.
- HEIDEGGER M. (2007) *La pregunta por la técnica*. Barcelona: Folio.
- JASPERS, K. (1985) *La filosofía de la existencia*. México: Artemisa. (Origen/Planeta).
- JIMÉNEZ, M. (2006) "Márgenes de la deconstrucción. La palabra generadora entre Freire y Derrida", en *Perspectivas docentes*, número 31, Universidad Juárez Autónoma de Tabasco, ISSN: 0188 – 3313.
- LAKOFF G. Y JOHNSON M. (1980) *Metáforas de la vida cotidiana*. Madrid: Cátedra.
- NIETZSCHE, F. (2000) *Escritos sobre retórica*. Madrid: Trotta.
- SIMONDON G. (2008) *El modo de existencia de los objetos técnicos*. Buenos Aires: Prometeo libros.
- SIMONDON G. (2017) *Sobre la técnica (1953-1983)*. Buenos Aires: Cactus.
- SIMONDON, G. (2009) *La individuación a la luz de las nociones de forma y de información*, Buenos Aires: Cactus.
- SLOTERDIJK P. (2008) *Normas para el parque humano*. Madrid: Siruela.
- STEINER, G. y LADJALI, C. (2005) *Elogio de la transmisión*. Madrid: Siruela
- UEXKÜLL, J. (2016) *Andanzas por los mundos circundantes de los animales y los hombres*. Buenos Aires: Cactus.
- WINNER, L. (2008) *La ballena y el reactor. Una búsqueda de los límites en la era de la alta tecnología*. Barcelona: Gedisa.

TAREPA - PV
Taller per a l'Acció Renovadora
de l'Educació Permanent d'Adults

L'ULLAL Edicions

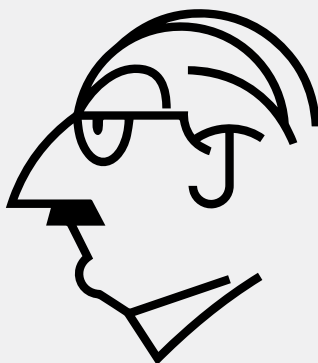
Autor de la ilustració: Valentín Iglesias

18 i 19 de juliol de 2022 · Xàtiva
CPFFPA Francesc Bosch i Morata

desigualtats socials, pobreses i alfabetitzacions permanents

*Tornaria
a fer el que he fet,
a dir el que he dit.
Ara, amb l'experiència
de l'edat, ho tornaria a fer
i a dir amb més coneixement
de causa, amb més habilitat,
amb més obsessió... i amb
més raó i amb més raons.*

CENT de FUSTER

